

УДК 316.35:94(477)''17''

Вадим Назаренко

Кандидат історичних наук, незалежний дослідник

(NazarenkoWad@gmail.com)

«ДЛЯ ПОСЫЛОК В ЦАРЬГРАД И ДРУГИЕ ОКРЕСТНЫЕ ГОСУДАРСТВА»: КИЇВСЬКІ РЕЙТАРИ XVIII ст.

У статті розглянуто таку структурну частину російського гарнізону м. Києва у XVIII ст., як рейтарська команда. На основі архівних та опублікованих джерел показано історію виникнення рейтарської команди як невеличкого підрозділу кур'єрів з доставки дипломатичної пошти. Встановлено, що через особливий характер служби рейтари перебували у віданні київського губернатора, Сенату та Колегії іноземних справ. Маючи особливий статус у складі Київського гарнізону, рейтари протягом XVIII ст. сформувалися як окрема корпорація. Аналіз їх під цим кутом зору, тобто як соціо професійної групи, дозволив встановити, що їхня служба мала спадковий характер, закріплений на законодавчому рівні. Появу серед рейтарів представників інших соціо професійних груп слід розглядати як винагороду їх за попередню службу, або ж цей факт можна пояснити через їхні родинні зв'язки з рейтарськими сім'ями чи наближеністю до керівництва Київської губернії. Було встановлено, що, попри відносно невелике жалування, рейтари володіли значним майном, поява якого пов'язана із «тіньовими» доходами (контрабанда товарів і тримання прибуткових посад). Проаналізовано службові функції київських рейтарів, які полягали не лише в доставці дипломатичної пошти на території Османської та Австрійської імперій, Речі Посполитої, Запорозької Січі, але і виконанні завдань іншого характеру, головним чином адміністративних обов'язків при Київській губернській канцелярії.

Ключові слова: рейтари, Київська рейтарська команда, соціо професійна група, Київський гарнізон, Колегія іноземних справ, Київська губернська канцелярія, Гетьманщина, Російська імперія.

Зазвичай дослідники історії Гетьманщини оминають увагою той факт, що у найбільших містах козацької держави розміщувалися значні анклавні російського війська – гарнізони. Об'єктивно вони були частиною міського соціуму, але водночас і окремим світом, відмінним за етнокультурними і соціальними характеристиками. Цей мікрокосм мав свої закони, механізми розвитку та структуру, водночас інтенсивно взаємодіяв з міським світом Гетьманату. До кінця XIX ст. гарнізони в містах Російської імперії являли собою багатоукладні організми, які виконували не лише військові, але й адміністративні та економічні завдання. Кожен із російських військових контингентів мав свою спе-

цифіку, що визначалася геополітичним становищем міста. Не були винятком і гарнізони Російської держави в містах Гетьманщини у другій половині XVII–XVIII ст., хоч кожен із них (гарнізонів Києва, Глухова, Ніжина, Переяслава та ін.) мав свої особливості. Особливий статус Києва як важливого адміністративного, релігійного та політичного центру, і, водночас, прикордонного міста, накладав свій відбиток на кожен аспект російської військової присутності в ньому. Одним із прикладів такої регіональної специфіки, в якому відбився цілий комплекс інших істотних рис «гарнізонного світу», є історія Київської рейтарської команди – невеличкого підрозділу кур'єрів, які забезпечували зв'язок київських губернаторів та російських послів у Стамбулі із вищими владними органами Російської імперії. Упродовж століття цей маленький колектив гарнізонних солдатів перетворився на соціо професійну корпорацію.

Київська рейтарська команда, на відміну від інших структурних елементів Київського гарнізону, через свою нетиповість і регулярні згадки у різноманітних джерелах одразу звернула на себе увагу дослідників; одним із перших був їхній сучасник О. Шафонський¹. Дослідники О. Андрієвський та В. Щербина присвятили рейтарам невеликі розвідки². Історик А. Макідонов у своїй праці довідкового характеру про адміністративний апарат Південної України склав перелік київських рейтарів, які згадуються у джерелах XVIII ст.³

Рейтарська команда⁴ була особливою частиною Київського гарнізону. Завдання, які покладалися на команду, суттєво відрізнялися від тих, що мали виконувати інші структурні частини гарнізону, оскільки рейтари виконували кур'єрські завдання й не несли гарнізонної служби як такої. Рейтари перебували у віданні київського губернатора, Колегії іноземних справ та Сенату. Це особливе підпорядкування забезпечувало їм вигідніше становище порівняно з особовим складом решти гарнізонних частин та підрозділів. Рейтари були «людьми губернатора», а отже, почувалися набагато впевненіше, ніж більшість офіцерів та солдатів Київського гарнізону. Привілейованість рейтарів провокувала їх до влаштування в команду своїх синів. У свою чергу, люди «збоку» – солдати й офіцери гарнізонних та армійських полків, козаки та ін. також намагалися потрапити на службу до команди. Нерідко претенденти на місце в підрозділі

---

¹ Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание. – К., 1851. – С. 161.

² Див.: Андрієвський А. Указ 1725 г. о раскасовании рейтарской команды в Киеве // Исторические материалы из архива Киевского губернского правления. – К., 1885. – Вып. 8. – С. 123; Щербина В. Стрілецька та Рейтарська вулиці у Києві // Нові студії з історії Києва. – К., 1926. – С. 62-64.

³ Макідонов А.В. Персональний состав административного аппарата Новороссии XVIII века. – Запорожье: Просвіта, 2011. – С. 11-12.

⁴ Рейтари як вид важкої кавалерії з'являються в Європі ще в XVI ст. Вони являли собою важку кавалерію, що активно використовувала в бою вогнепальну зброю. У російській армії рейтари вперше з'являються наприкінці XVI ст., проте перші полки було сформовано лише в 30-х роках XVII ст. На озброєнні рейтара були карабін, два пістолети, шпага чи палаш (пізніше шабля). Захисне спорядження складалося із шишака та рейтарських лат.

погоджувалися на службу «сверх комплекта» і чекали на вільну вакансію по кілька років, не отримуючи при цьому жалування.

Рейтарська команда була напівзамкнутою соціо професійною групою в складі Київського гарнізону, своєрідним соціальним феноменом. Підтвердженням цьому є багато фактів. Рейтари були пов'язані між собою круговою порукою за витрату тих коштів, які їм видавалися у відрядження⁵. Київські рейтари мали власну церкву (Георгіївську), тобто склали окрему церковну парафію⁶. Шлюбні зв'язки вони уклали в межах своєї групи, тобто для них була характерна ендогамія. Претенденти на службу мали володіти елементарною грамотністю («обучен русской грамоте читать и писать»). Крім того, багато рейтарів володіли, хай і на розмовному рівні, турецькою і татарською мовами⁷.

У російській армії XVII ст. рейтарські полки комплектувалися переважно за рахунок дворян «сотенної служби» (незаможні діти боярські, які при вступі на рейтарську службу отримували не лише жалування, а й земельні ділянки) Білгородського і Севського розрядів⁸. Перший рейтарський полк у російській армії сформували у 1632 р.⁹ Кількість таких підрозділів поступово збільшувалася, особливо під час воєн. Проте за петровських реформ рейтарські полки було розформовано, а їхній особовий склад переведено або до драгунських частин, або вони стали основою формування ландміліційних полків.

На відміну від решти земель імперії, рейтари у Києві збереглися, ставши яскравим фрагментом внутрішньої мозаїки Київського гарнізону упродовж XVIII ст. Відомо, що перші рейтарські полки фіксуються у Києві від 1658 р.¹⁰ З 1672 р. до 1719 р. на службі в Києві перебував один рейтарський полк, що мав назву Київського. У 1672–1718 рр. його чисельність становила від 91 до 174 чол.¹¹ Останнім командиром полку був Іван Поздеев, який вперше згадується в щоденнику Патріка Гордона в 1684 р.¹², потім – у розписному списку

⁵ Андриевский. А. Киевские толмачи // Киевская старина. – 1889. – Т. 25. – № 5-6. – С. 588.

⁶ Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського [далі – ІР НБУВ], ф. 312, спр. 408 (169), арк. 1-6.

⁷ Андриевский А. Киевские толмачи... – С. 587-588.

⁸ Шпитальов Г. Створення Української ландміліції (1713–1729) // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – Запоріжжя. – 2008. – № 1. – С. 33-37.

⁹ Детальніше про рейтарські полки в російській армії див.: Малов А.В. Конница «нового строя» в русской армии в 1630–1680-е годы // Отечественная история. – 2006. – № 1. – С. 118-131.

¹⁰ Бабулин И. Состав русской армии в Чудновской кампании 1660 года // Рейтар. – 2006. – № 4. – С. 33.

¹¹ Див.: Алферова Г.В., Харламов В.А. Киев во второй половине XVII века. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 108, 135; Гордон Патрик. Дневник (1684–1689) / пер. ст., примеч. Д.Г. Федосова; [отв. ред. М.Р. Рыженков]. – М.: Наука, 2009. – С. 20; Лебединцев П.Г. Росписной список г. Киева 1700 г. // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – 1892. – Т. 6. – Отд. 3. – С. 4; Мышлаевский А. Крепости и гарнизоны южной России 1718 года. – СПб., 1897. – С. 16.

¹² Гордон Патрик. Дневник (1684–1689)... – С. 32.

1695 р.¹³; у 1700 р. він фігурує як один з офіцерів полку (в званні майора)¹⁴, а в 1718 р. – як командир¹⁵. За твердженням М. Рабиновича, рейтарський полк під керівництвом Івана Поздєєва розформували у 1719 р.¹⁶, а на його основі створили Київську рейтарську команду. У більшості документів, що стосуються її формування, містяться посилання на царські укази від 1725 р. («велено быть в Киеве 50 рейтарам»)¹⁷. Дослідник О. Андрієвський, на відміну від твердження М. Рабиновича¹⁸, наголошує, що саме у цьому році було і розпущено рейтарський полк, і сформовано команду¹⁹. Попри ці історіографічні розбіжності цілком очевидно, що після розформування полку у Києві продовжувала нести службу рейтарська частина чи підрозділ. Цей факт підтверджує згадка 1723 р. про рейтарів, які мали їздити в Стамбул із листами²⁰, а також автобіографічне свідчення київського рейтара Григорія Бершова про продовження ним «рейтарської служби» після розформування полку²¹. В сенатському указі від 1 квітня 1726 р. вже констатовалася наявність київських рейтарів як кур'єрів²². Одна з останніх згадок про цей підрозділ датується 1796 р.²³.

Київська рейтарська команда підпорядковувалася кільком вищим центральним державним інституціям: Сенату, Військовій колегії та Колегії іноземних справ. Остання опікувалася київськими рейтарами найбільше, оскільки через них підтримувався зв'язок із російськими резидентами в Стамбулі. Указами Колегії іноземних справ та Сенату визначалася чисельність команди та витрати на її утримання. Підвищення в чинах також узгоджувалося з Колегією іноземних справ²⁴.

Безпосереднє управління командою здійснювалося київським губернатором, а тому саме через Київську губернську канцелярію проходила вся документація щодо призначення-звільнення, відправлення рейтарів у відрядження, виплату їм жалування та видачу проїзних документів та «прогінних» коштів.

Штатна чисельність підрозділу в період 1725–1765 рр. визначалася указами Колегії іноземних справ та Сенату у квітні 1725 року і складала 50 осіб²⁵. Наведена цифра підтверджується відомостями про виплати жалування рейтарам

¹³ Алферова Г.В., Харламов В.А. Указ. соч. – С. 108.

¹⁴ Лебединцев П.Г. Расписной список г. Киева 1700 г. ... – С. 4.

¹⁵ Мышлаевский А. Указ. соч. – С. 16.

¹⁶ Рабинович М.Д. Полки петровской армии. – М.: Советская Россия, 1977. – С. 81-82.

¹⁷ Центральний державний історичний архів України в місті Києві [далі – ЦДІАК України], ф. 59, оп. 1, спр. 169, арк. 1 зв.; спр. 1592, арк. 1-2; спр. 2324, арк. 1-2.

¹⁸ Рабинович М.Д. Указ. соч. – С. 81-82.

¹⁹ Андрієвський А. Указ 1725 г. о раскасовании рейтарской команды... – С. 123.

²⁰ Андрієвський А. Киевские толмачи... – С. 586.

²¹ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 377, арк. 4.

²² Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. 1649–1825 гг.: в 45 т. [далі – ПСЗ]. – СПб.: Типография II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. – Т. 7 (1723–1727). – № 4865. – С. 599.

²³ ІР НБУВ, ф. 160, спр. 1096, арк. 3.

²⁴ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 2160, арк. 1.

²⁵ Там само. – Спр. 170, арк. 1 зв.; спр. 556, арк. 9.

і повідомленнями про прийом та звільнення їх зі служби²⁶. У 1765 р. чисельність команди збільшили до 62 осіб (капітан, прапорщик, вахмістр, капрал та 58 рейтарів)²⁷. У 1772 р. особовий склад рейтарської команди становив 64 особи²⁸. Згідно з документами канцелярії, з 1765 р. кур'єрський підрозділ прирівнювався до губернської роти²⁹.

Комплектування рейтарської команди мало свою специфіку. У підрозділі була чітко виражена спадковість служби, яка з 1726 р. закріплювалася законодавчо. Згідно з імператорським указом від 11 травня 1726 р. «велено киевских рейтарских детей комплектовать и определять в киевскую рейтарскую команду в рейтары»³⁰. Результатом стало створення своєрідних рейтарських династій. Наприклад, у 1733 р. до команди зарахували рейтарських «недорослей» Олексія Лісіцина, Степана Жукова та Артемія Горенського³¹. У 1761 р. членом команди став син рейтара Степана Бабіна – Тимофій³², а в 1763 р. – син рейтара Рощепкіна Василь³³. Це лише невеликий перелік прикладів зарахування до команди рейтарських синів.

Послужні списки 1769 і 1772 років чітко фіксують походження рейтарів. Згідно з останнім, «рейтарські діти» становили понад 60% особового складу команди³⁴. Губернська канцелярія вела облік неповнолітніх синів рейтарів – «рейтарських недорослей»³⁵. У звітах, які готувала канцелярія, зазначався їхній вік, а також відомості про рівень їхньої грамотності. Так, у 1770 р. за відомістю Київської губернської канцелярії в Києві нараховувалося 45 «рейтарських недорослей» віком від 6 місяців до 17 років³⁶.

У списках особового складу рейтарської команди зустрічається низка прізвищ, що багаторазово повторюються: в 1748 р. зазначено по 5 Бабіних і Козлових, 4 Жукових, по 3 Лісіциних та Харламових³⁷. У послужних списках 1772 р. записано трьох Жукових та по два представники родин Бабіних, Хар-

²⁶ Там само. – Спр. 170, арк. 1 зв.; спр. 2324, арк. 3; спр. 3658, арк. 1; спр. 4557, арк. 1-2.

²⁷ Там само. – Спр. 5189, арк. 4.

²⁸ Там само. – Спр. 6756, арк. 9 зв.-17.

²⁹ Там само. – Спр. 4576, арк. 1-1 зв.; спр. 5189, арк. 1.

³⁰ Там само. – Спр. 3658, арк. 3.

³¹ Там само. – Спр. 378, арк. 2.

³² Там само. – Спр. 3658, арк. 1.

³³ Там само. – Спр. 4171, арк. 1-2.

³⁴ Там само. – Спр. 6756, арк. 9 зв.-17.

³⁵ Таким чином, російська адміністрація відмежовувала «рейтарських дітей» від «солдатських дітей». «Солдатські діти» склали особливу соціальну групу у XVIII ст. Це були сини солдатів гарнізонних полків, які мали навчатися в гарнізонній школі, а по досягненні 16-17 років переводилися до гарнізонних чи армійських полків. У Києві функціонувала гарнізонна школа, де навчалися діти солдатів та офіцерів гарнізонних полків, артилерійської та інженерної команд. Виявити дітей рейтар у гарнізонній школі в Києві не вдалося. Очевидно, що вони здобували освіту в іншому місці. Детальніше про Київську гарнізонну школу див.: Назаренко В. Київська гарнізонна школа у XVIII ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя. – Вип. 41. – С. 36-42.

³⁶ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 6167, арк. 1-2.

³⁷ Там само. – Спр. 1592, арк. 1-3.

ламових і Лісіциних³⁸. Представники родини Бабіних несли рейтарську службу в Києві ще з кінця XVII ст. Зокрема, в 1674 р. серед офіцерів Київського рейтарського полку згадується один Бабін (Захар)³⁹, у 1695 р. – вже 4 (Захар, Ярмола, Андрій і Василь)⁴⁰. Спадковість служби серед родини Бабіних у рейтарській команді простежується протягом усього XVIII ст.⁴¹.

Однак було б хибним уважати, що більшість київських рейтарів XVIII ст. – це нащадки тих, хто ніс службу в останній чверті XVII ст. Відомо, що на 1718 р. зі 174 рейтарів полку Івана Поздєєва 135 взяли на службу в 1713 р.⁴² Рейтар Григорій Бершов у 1733 р. повідомляв, що родом він із Путивльського повіту⁴³. У 1728 р. п'яти рейтарам надали відпустки для проїзду додому – на територію Путивльського повіту⁴⁴. Рейтарський полк І. Поздєєва комплектувався за рахунок саме цієї категорії «людей старих служб» (до 1699 р. – «дворяни сотенной служби», з яких, як правило, і формувалися рейтарські полки у другій половині XVII ст.). Більшість із них походили з Путивльщини. Тому формування своєрідних рейтарських династій слід відносити вже до другої чверті XVIII ст., після того як офіційно затвердили спадковість служби у підрозділі.

Рейтарські сім'ї були тісно пов'язані між собою родинними зв'язками. Так, київський рейтар Євстафій Реншкєєв у 1772 р. зазначив, що, маючи походження із «рейтарських дітей», був одружений з дочкою іншого київського рейтара⁴⁵. При цьому Реншкєєв мав зятя, який також служив у команді⁴⁶.

Іншим шляхом комплектування було переведення до рейтарської команди солдатів та офіцерів Київського гарнізону чи польових полків, а також прийом на службу дітей обер- і унтер-офіцерів. Більшість таких новобранців була дітьми солдатів та офіцерів Київського гарнізону. Зокрема, послужний список 1769 р. (неповний) фіксує 13 осіб, що були переведені до команди як із батальйонів Київського гарнізону, так і з інших частин⁴⁷. У 1772 р. таких рейтарів було вже 17⁴⁸. Як правило, солдати і унтер-офіцери гарнізонних та армійських полків, прослуживши багато років, отримували підвищення до офіцерських звань, а потім переводилися до рейтарської команди. Нерідко нещодавно переведені до команди колишні солдати і офіцери гарнізонних і армійських полків намагалися влаштувати на службу до підрозділу своїх синів чи родичів⁴⁹.

³⁸ Там само. – Спр. 6756, арк. 9 зв.-17.

³⁹ *Алферова Г.В., Харламов В.А.* Указ. соч. – С. 108.

⁴⁰ Там само. – С. 135, 153.

⁴¹ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 378, арк. 2; спр. 3658, арк. 1-2.

⁴² *Мышлаевский А.* Указ. соч. – С. 16-17.

⁴³ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 377, арк. 4.

⁴⁴ Там само. – Спр. 170, арк. 1 зв.

⁴⁵ Там само. – Спр. 6756, арк. 1.

⁴⁶ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 6756, арк. 1.

⁴⁷ Там само. – Спр. 5830, арк. 2-8.

⁴⁸ Там само. – Спр. 6756, арк. 9 зв.-17.

⁴⁹ Так, переведений до команди в 1763 р. рейтар Андрій Кузнецов (із «солдатських дітей»), станом на 1772 р. мав двох синів, один із яких ніс службу разом із батьком у команді, а інший – в одному із батальйонів Київського гарнізону (ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 6983, арк. 12 зв.-13.)

Сприяла переведенню до команди наявність родинних зв'язків із рейтарськими сім'ями. Очевидно, що таким чином до підрозділу потрапив К. Шевирін, який мав походження із «солдатских детей»⁵⁰.

Нерідко колишні рейтари служили в гарнізонних полках та батальйонах чи працювали канцеляристами в губернській канцелярії. Так, наприклад, у 1766 р. серед 24 капітанів київських гарнізонних батальйонів 2 (7,6%) мали «рейтарське» походження⁵¹, а в 1771 р. із 72 поручиків і прапорщиків таких було 4 (5,5%)⁵².

Нерідко за відсутності вакансій зарахування до підрозділу відбувалося «сверх комплекта». З чолобитних відомо, що чимало претендентів погоджувалися на подібну службу, очікуючи на звільнення місць у штаті, що свідчить про престижність рейтарської служби. Так, у 1765 р. син козака Київського полку Петро Левенець подав чолобитну з проханням прийняти його на службу до рейтарської команди, а якщо не буде вільних місць, то зарахувати його «сверх комплекта»⁵³. Левенцю пощастило: на час подання чолобитної в команді було 49 рейтарів, тобто була одна вакансія. Сину рейтара Тимофію Бабіну довелося два роки служити «сверх комплекта»⁵⁴, а Єфрему Сагайдакову – півтора⁵⁵.

Для вступу на службу діти рейтарів мали пройти певну підготовку (інші претенденти, як правило, на час прийому до команди вже мали досвід служби). Хоча кандидат зазвичай зазначав, що «коштом одного отца моего обучен русской грамоте читать и писать»⁵⁶, цілком ймовірно, що від претендентів також вимагалось вміння володіти зброєю та добре триматися в сідлі (специфіка завдань, що покладалися на рейтарську команду).

Бажано було, щоб кандидат володів грамотою⁵⁷: у послужному списку за 1772 р. щодо 9 рейтарів зазначено, що вони не атестуються «за неумением

---

⁵⁰ Там само. – Арк. 11 зв.-12. Відомо, що Шевирін був переведений до команди у 1754 р. у віці 23-24 років. Якщо К. Шевирін одружився до 1754 р., то цілком можливо, що саме тять-рейтар посприяв його переведенню до команди. Якщо ж К. Шевирін одружився з рейтарською дочкою вже після переведення в команду, то тут маємо справу зі своєрідною «коренізацією» у складі рейтарської корпорації, входженням у коло «своїх» через одруження на представниці цієї спільноти.

⁵¹ Там само. – Спр. 4944, арк. 1-11.

⁵² Там само. – Спр. 6212, арк. 1-11.

⁵³ Там само. – Спр. 4577, арк. 3.

⁵⁴ Там само. – Спр. 3658, арк. 1-2; спр. 4171, арк. 4.

⁵⁵ Там само. – Спр. 5828, арк. 3.

⁵⁶ Там само. – Спр. 3658, арк. 1; спр. 4170, арк. 1.

⁵⁷ Для товмачів, які разом із рейтарами їздили у відрядження за кордон, при прийомі на службу також вимагалось не тільки володіння мовами, але й вміння читати і писати. Так, відомо, що товмач губернської канцелярії 1750-х років Іван Юрьєв, який добре володів турецькою (і погано грецькою та румунською мовами), перед подачею прохання про прийом на службу, навчався грамоті у школі при Феодосіївській церкві. – Див.: *Андриєвский А. Киевские толмачи...* – С. 590-591.

грамоте» (усього 14% особового складу підрозділу)⁵⁸. Серед «неатестованих» є як діти солдатів і селяни, так і рейтарські діти (але лише 5% від своєї групи за походженням). Варто зауважити, що хоча грамотність кандидата й була бажаною при вступі до команди, однак цей фактор не був визначальним. Неграмотні новобранці або за власним бажанням, або через примус командування опановували грамоту вже під час служби в команді. Так, у 1772 р. київський рейтар Олександр Купріянов не володів грамотою⁵⁹, а вже в 1783 р. вмів читати і писати⁶⁰.

Рейтари володіли відповідним рівнем розмовної татарської та турецької мов. Так, у 1744 р. у повідомленні Київської губернської канцелярії зазначено, що частина рейтарів добре володіє турецькою⁶¹. Степан Мельников, який очолював команду в 1772–1781 рр., до того був перекладачем із турецької мови⁶².

Звільнення з команди відбувалося у зв'язку зі старістю чи хворобою, переведенням на іншу службу чи, як покарання, через переведення в рядові гарнізонних полків/батальйонів. У першому випадку рейтари найчастіше скаржилися на старість та хвороби, пов'язані зі специфікою кінної служби, зокрема, в документах фігурують такі причини: «от ударов лошадиных пришел в полное изнеможение и слабость моего здоровья», «от конских ударов изнурение»⁶³. Ще однією причиною було переведення до інших частин. Так, наприклад, було з рейтаром Григорієм Колпаковим, якого звільнили з команди «за пьянство та непотребные поступки» і перевели в солдати Київського гарнізону, що ще раз засвідчує вищий статус рейтарської служби порівняно зі службою в гарнізонних батальйонах⁶⁴.

Детальніший аналіз рейтарів як соціо професійної групи можна здійснити, дослідивши формулярні списки особового складу Київської рейтарської команди за 1769 та 1772 роки, в яких зазначено ім'я та прізвище рейтара, його вік, соціальне походження, наявність кріпосних, відомості про початок служби та підвищення у званнях. У формулярних списках також міститься інформація про участь рейтарів у бойових діях чи перебування в полоні й здатність до несення служби.

Згідно з формулярним списком за 1772 р., соціальне походження рейтарів виглядає наступним чином:

⁵⁸ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 6756, арк. 9 зв.-17.

⁵⁹ Там само. – Арк. 15 зв.-16.

⁶⁰ ЦДІАК України, ф. 246, оп. 3, спр. 150, арк. 13 зв.

⁶¹ Андриевский А. Киевские толмачи... – С. 587-588.

⁶² ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 6756, арк. 9 зв.

⁶³ Там само. – Спр. 9791, арк. 3 зв; спр. 5828, арк. 1, 3, 6.

⁶⁴ Там само. – Спр. 4171, арк. 3-4.

Таблиця 1.

**Соціальне походження кївських рейтарів згідно
з формулярним списком за 1772 р.⁶⁵**

<i>Соціальне походження</i>	<i>Кількість осіб</i>	<i>%</i>
діти рейтарів	39	60,8%
діти солдатів і офіцерів	14	21,9%
селяни (яких рекрутували)	3	4,7%
«малоросіяни»	3	4,7%
дворяни	2	3,1%
«приказного чину»	1	1,6%
діти церковнослужителів	1	1,6%
діти товмачів	1	1,6%
<i>Всього</i>	<i>64</i>	<i>100%</i>

Таким чином, більше половини особового складу підрозділу були рейтарськими синами. Щодо інших груп (станових та соціо професійних), то на другому місці перебувають рейтари, що походили із «солдатских детей», «унтер-офицерских детей» та «обер-офицерских детей». У 1769 р. у команді нараховувалося 8 осіб із «солдатских детей», 2 – «унтер-офицерских детей» і 3 – «обер-офицерских детей»⁶⁶. У формулярному списку 1772 р. зазначено також двоє дворян. Так, Іван Суковкін на час переведення до команди мав 28 років і був учасником кількох воєн⁶⁷. Інший дворянин Іван Сухочов почав нести службу одразу в рейтарській команді (з 1756 р.) і на 1772 р. мав 46 років. Серед інших представників «нерейтарських дітей» згадуються сини дяка, товмача та «приказного чину».

До категорії «малоросіяни» потрапило три рейтари, які мали українське походження. Одним із них був уже згаданий Петро Левенець – козак Київського полку, який у віці 23 років вступив на службу до підрозділу (в 1765 р.)⁶⁸. У двох інших (Василя Федорова та Василя Кришталецького) зазначено лише «малоросіянин» без означення їхнього соціального походження.

У 1769 р. із команди звільнився Єфрем Сагайдаков, який повідомив, що він «из польских уроженцев шляхетства»⁶⁹. Пошкоджений список 1769 р. фіксує в підрозділі серба Петра Войновича (уродженця Белграда), що розпочав службу в команді в 1768 р. (отримавши звання вахмістра)⁷⁰. У формулярному списку 1772 р. він уже не фігурує.

⁶⁵ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 6756, арк. 9 зв.-17.

⁶⁶ Там само. – Ф. 59, оп. 1, спр. 5830, арк. 2-8.

⁶⁷ Там само. – Спр. 6756, арк. 9 зв.-10.

⁶⁸ Там само. – Спр. 4757, арк. 3-3 зв., 6, 8; спр. 6756, арк. 9 зв.-17.

⁶⁹ Там само. – Спр. 5828, арк. 3.

⁷⁰ Там само. – Спр. 5830, арк. 2-8.

За формулярним списком 1772 р. можемо дізнатися про вік київських рейтарів. Більшість із них мала від 20 до 40 років (59,35%). Старшими були рейтари, що мали походження із «солдатських дітей» та селян, рекрутованих до війська⁷¹. На жаль, через брак джерельної бази не можемо порівняти вік рейтарів із відповідними показниками солдатів гарнізону. В той же час відомо, що після 1764 р. гарнізонні батальйони формувалися, як правило, із солдатів та офіцерів, що не могли нести польову службу за станом здоров'я (внаслідок старості, отриманих поранень чи перенесених хвороб). Збереглося обмаль даних про смертність та її причини серед київських рейтарів. Відомо, що прем'єр-майор команди помер у 1781 р. у віці 50 років⁷².

Звернімо увагу також на питання службового росту рейтарів, особливості просування по службовій драбині представників різних соціальних груп і порядок та причини службових підвищень і т.п. Почнімо із самої верхівки рейтарської команди. Перший відомий командир Федір Наковальнин почав службу в підрозділі як прапорщик. У 1738 р. він мав уже звання майора⁷³. Пізніше він отримав звання полковника і став на чолі Стародубського гарнізонного полку Київського гарнізону, при цьому виконуючи обов'язки коменданта м. Ніжина⁷⁴. Син Федора – Олексій Наковальнин, який теж почав службу в команді в 1735 р.⁷⁵, згодом став київським поліцмейстером (у 1752–1762 рр.)⁷⁶. Артемії Соловков, який очолював команду у 1752–1769 рр., був сином рейтара. Свою кар'єру в команді він почав у 1738 р. як писар⁷⁷.

Командир рейтарів у 1772–1781 рр. Степан Мельников походив із «приказного чину»⁷⁸ й отримав командирську посаду як винагороду за службу секретарем російського посольства в Стамбулі⁷⁹. Можливо його родичем був товмач губернської канцелярії Матвій Мельников⁸⁰. Відомо, що Степан був кумом Київського обер-коменданта Якова Єльчанінова⁸¹. Після смерті С. Мельникова підрозділ очолив Василь Климовський⁸², який перед переведенням до команди обіймав посаду київського поліцмейстера⁸³.

⁷¹ Там само. – Спр. 6756, арк. 9 зв.-17.

⁷² Там само. – Спр. 9792, арк. 1.

⁷³ *Андрієвский А.* Указ 1725 г. о раскасовании рейтарской команды... – С. 123.

⁷⁴ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 1844, арк. 6 зв.-7.

⁷⁵ Там само. – Спр. 640, арк. 3 зв.

⁷⁶ *Макидонов А.* Указ. соч. – С. 12.

⁷⁷ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 640, арк. 4.

⁷⁸ Там само. – Спр. 6756, арк. 9 зв.-10.

⁷⁹ Там само. – Спр. 6848, арк. 1-10.

⁸⁰ Матвій Мельников народився в Ніжині, в дитинстві і юності працював помічником ніжинських греків-купців. Перебуваючи за кордоном, він оволодів 6-ма мовами (двома – «хорошо», 4-ма – «еще не акуратно») і був узятий на державну службу до Київської губернської канцелярії товмачем у 1747 р. За умови того, що на момент прийому на службу товмачем, Матвій мав сім'ю і не менше 35 років, цілком можливо він був батьком Степана Мельникова. Див.: *Андрієвский А.* Киевские толмачи... – С. 589.

⁸¹ ІР НБУВ, ф. 160, спр. 1092, арк. 3.

⁸² ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 9792, арк. 1-3.

⁸³ *Макидонов А.* Указ. соч. – С. 12.

З приводу інших офіцерів збереглося значно менше інформації. Відомо, що капітан Іван Суковкін мав дворянське походження і під час служби в команді був призначений «к смотрению питейной в Киеве продажи и сбору откупной суммы»⁸⁴. До переведення в команду І. Суковкін служив у армійському полку, брав участь у Семилітній та російсько-турецькій (1768–1774 рр.) війнах. Із чотирьох прапорщиків, відомих за формулярним списком 1772 р., двоє від самого початку служби перебували в рейтарській команді і походили з «рейтарських дітей», інші двоє були переведені до команди після служби в гарнізонних чи польових полках і походили із «солдатских детей»⁸⁵. Відсоток «рейтарських дітей» з вищими військовими званнями був менший, ніж відсоток від їхньої загальної кількості в команді. Очевидно, що переведення до підрозділу на керівні посади було нагородою для офіцерів гарнізонних чи армійських полків. Крім того, можна припустити, що не останню роль відігравав і освітній фактор: прем'єр-майор С. Мельников мав добру освіту⁸⁶, прапорщик К. Шевирін починав кар'єру ротним писарем⁸⁷.

Для команди була характерна присутність значної кількості унтер-офіцерських чинів «сверх комплекта». Так, у формулярному списку за 1772 р. зазначено 32 вахмістри, хоча за штатом їх передбачалося тільки два. Маємо враховувати також той факт, що, незважаючи на службові підвищення, кількість окладів вищих і нижчих чинів була нормована. На підрозділ передбачався лише один оклад прапорщика, один – вахмістра, два – капральських. Тому, як правило, підвищення в званні не несло збільшення жалування рейтара.

Найчастіше підвищення в чині відбувалися за вислугою років. Проте наближеність до командування гарнізону і зв'язки могли прискорити процес службового росту. Так, Давид Чунпалов, прослуживши рік у команді, отримав звання вахмістра у віці 19 років. Інший рейтар – Кипріан Туленков, одразу ж із переведенням до команди в 1772 р. у віці 17 років став вахмістром (ймовірно, не останню роль відіграла служба копіїстом у губерньській канцелярії)⁸⁸.

Матеріальне становище київських рейтарів заслуговує на особливу увагу. Відомо, що в період 1725–1765 рр. річний оклад рейтара складав 15 рублів⁸⁹, що перевищувало платню солдатів гарнізонних полків. У 1720-х роках драгун гарнізонного полку отримував 6 рублів річного жалування, а солдат – 5 (армійських

---

⁸⁴ Андриевский А. Цены на крепкие напитки в Киеве в 1776 г. // Исторические материалы из архива Киевского губернского правления. – К., 1885. – Вып. 8. – С. 214-215.

⁸⁵ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 6756, арк. 9 зв.-17.

⁸⁶ У формулярному списку С. Мельникова зазначено, що він у 1747–1754 рр. був студентом (навчальний заклад не вказано), потім працював перекладачем, а з 1763 по 1772 рр. був секретарем російського посольства в столиці Османської імперії. Зрозуміло, що отримати таку посаду, не маючи достатньої освіти, він не міг.

⁸⁷ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 6756, арк. 9 зв.-10.

⁸⁸ Там само. – Арк. 14 зв.-15. Батько рейтара ніс службу товмачем при Київській губерньській канцелярії.

⁸⁹ Там само. – Спр. 2324, арк. 15. Виплачувалося жалування за рахунок доходів із Київської губернії, зокрема з податків, що збиралися з розкольників, які проживали в Київській губернії. Див.: ПСЗ. – Т. 13. – № 9773. – С. 319.

полків 12 і 10,98 руб. відповідно)⁹⁰. Частина київських рейтарів отримувала також додаткове жалування за службу в австеріях (державних кабаках). У 1734 р. 8 рейтарів, які працювали в київських австеріях, отримували 7 руб. 50 коп. жалування, а солдати і капрала гарнізонних полків – 5 і 6 рублів відповідно⁹¹.

Невідомо, чи закладалися в розміри жалування витрати на провіант, уніформу і т.п. Лише у 1765 р. були затверджені оклади, де ці витрати точно враховувалися. За розрахунками, які ґрунтуються на аналізі виданих коштів, річне утримання одного рядового рейтара складало 31 рубль 55¼ коп., а вахмістра – більше, ніж 45 рублів⁹². З кінця 1760-х рр. у рейтарській команді кількість прапорщиків і вахмістрів значно перевищувала штатний розпис, тому частині офіцерів доводилося миритися з тим, що за свою службу вони отримують оклади нижчих чинів («на вахмістрском окладе прапорщик Бершов» і т.п.)⁹³.

Однак головне джерело прибутків рейтарів складала контрабандна торгівля і поєднання служби з посадами, які давали можливість отримання «тіньових» доходів. Регулярно відвідуючи землі Османської імперії, Речі Посполитої, Австрійської імперії, рейтари не лише виконували свої безпосередні завдання, але намагалися заробити на торгівлі різними товарами. Також вони доставляли різноманітні листи чи перевозили певні товари за відповідну плату, використовуючи при цьому своє службове становище⁹⁴.

На жаль, більшість офіційних документів не містить інформації про цю частину рейтарських прибутків. Чи не єдиним документом є постанова Сенату, прийнята у 1760 р., в якій зазначалося що «...посылающиеся де от Киево-Губернской Канцелярии в Москву, в Санктпетербург и в другие места на почте рейтары тяжелые провозят клажи, так что иному самому на телеге места не остается, и для того приказывают почтальонам привязывать себя веревкою к телеге. А марта 8 дня 1759 г. у проехавшего рейтара Василия Нелякаева было два куля орехов, а третий с разными вещами, да антал с неким питьем, и уповательно де, что оные рейтары таковые посылки берут от монастырей и другого звания людей за довольное себе награждение, а почтовых лошадей приводят тем в крайнюю худобу и безвременный падеж»⁹⁵. Відомо, що київські рейтари «сиділи» на досить прибуткових посадах. Уже згадуваний капітан

⁹⁰ ПСЗ. – Т. 43. – Кн. 1. – № 3511. – С. 20-21.

⁹¹ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 441, арк. 1, 11.

⁹² ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 5189, арк. 4.

⁹³ Там само. – Арк. 5. Це пояснюється специфікою виходу на пенсію в російській армії: багато офіцерів хотіло піти у відставку з високими офіцерськими званнями і тому погоджувалися нести службу з меншим жалуванням. Також не слід відкидати прибутковість рейтарської служби, оскільки жалування для київських рейтар було не єдиним джерелом прибутку.

⁹⁴ Рейтари вважалися дипломатичними кур'єрами, тому на кордонах їх не обшукували, не стягували мита і т.п. Враховуючи той факт, що за час поїздок рейтари добре вивчили кон'юнктуру ринку, вони знали, що і куди везти.

⁹⁵ ПСЗ. – Т. 15. – № 11057. – С. 471-472.

І. Суковкін стежив за продажем алкоголю в Києві. Крім того, рейтари обіймали такі посади, як «у присмотру казенной соли», «у надсмотру денежной казны» (при губернській канцелярії), «у надсмотру виноградного сада» і т.п.⁹⁶

Зрозуміло, що в джерелах навряд чи можна відшукати, які були розміри хабарів, отриманих рейтарами, чи яке майно вони могли незаконно привласнити. Єдине, що може пролити світло на це питання – їхні статки. Більшість рейтарів мали власні садиби і жили окремою слободою⁹⁷. Деякі з них проживали на території Подолу (що було заборонено солдатам і офіцерам гарнізону) і Печерська. Відомо, що київський рейтар капітан Іван Суковкін придбав садибу за 500 руб. у священника Федора Лубенського⁹⁸. Станом на 1755 р. двоє рейтарів проживало на території Печерської фортеці у власних дворах⁹⁹. Як бачимо, рейтари, що отримували не таке вже й велике жалування, могли собі дозволити придбати двір у Києві, далеко не найгірший. Відомо також, що рейтари володіли кінями¹⁰⁰ і худобою¹⁰¹. У їх власності були вигони і сіножаті на київській Оболоні¹⁰². Існували й інші фактори, що покращували майнове становище рейтарів, наприклад, вдалий шлюб: у 1772 р. прапорщик Василь Рощепкін повідомляв, що одружений «на купеческой жене вдове»¹⁰³.

Прикметно, що більшість рейтарів за власний кошт давали освіту своїм синам¹⁰⁴, а це було не по кишені багатьом жителям Києва¹⁰⁵. За інформацією зі списку «рейтарських недорослей» 1770 р. із 45 осіб 28 навчалося читати і писати; всі вони мали від 6 до 17 років¹⁰⁶. Із рейтарських синів, що не оволодівали грамотою, 14 були віком до 6 років¹⁰⁷, двоє мали понад 6 років і один 8¹⁰⁸.

Головним завданням, що покладалося на рейтарську команду, було забезпечення зв'язку Колегії іноземних справ із російським резидентом у Стамбулі. Кур'єрські відрядження до столиці Османської імперії найчастіше фігурують серед рейтарських завдань. Варто зауважити, що такі доручення рейтари вико-

⁹⁶ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 8624, арк. 2-3.

⁹⁷ Рейтарська слобода виникла у 1666 р. й існувала протягом другої половини XVII–XVIII ст. На початку XIX ст. територія слободи почала називатися вулицею Рейтарською, яка існує і по нині.

⁹⁸ ЦДІАК України, ф. 54, оп. 1, спр. 3405, арк. 24; ф. 59, оп. 1, спр. 8527, арк. 1-35.

⁹⁹ Там само. – Ф. 128, оп. 4 (Вотчини), спр. 122, арк. 32-33. В обох рейтарських сім'ях було по двоє вільних людей «в услужении».

¹⁰⁰ Там само. – Спр. 6973, арк. 1-5. Судячи з інформації з джерела, рейтари наймали пастуха, який випасав їхніх коней.

¹⁰¹ *Андрієвський А.* Сведенья о скотском падеже в Киеве (1752 г.) // Исторические материалы из архива Киевского губернского правления. – К., 1885. – Вып. 8. – С. 151.

¹⁰² *Делімарський Р.* Магдебурзьке право в Києві. – К.: Соборна Україна, 1996. – С. 86-87.

¹⁰³ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 6756, арк. 2.

¹⁰⁴ Діти солдатів і офіцерів гарнізонних полків/батальйонів здобували безплатну освіту в гарнізонній школі. Майже всі «рейтарские недоросли», які подавали прохання на вступ до команди, зазначали, що навчалися за кошти своїх батьків, а не в гарнізонній школі.

¹⁰⁵ Див.: *Яременко М.* Ціна дяківської науки // Київська Академія. – 2010. – Вип. 8. – С. 122-138.

¹⁰⁶ У сім'ї рейтара Дем'яна Жукова навчалися три сини віком 6, 8 і 16 років.

¹⁰⁷ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 6167, арк. 1-2.

¹⁰⁸ Там само.

нували і раніше (до створення команди): рейтарський полк під керівництвом Івана Поздєєва в 1718 р. використовували «для особых посилок»¹⁰⁹. У 1723 р. набирали перекладачів із турецької й татарської мов, що мали супроводжувати рейтарів під час поїздок до столиці Османської імперії¹¹⁰.

Зазвичай, до столиці Османської імперії надсилали кілька рейтарів, з якими їхав товмач¹¹¹. У повідомленні про особовий склад команди за 1728 р. зазначається, що станом на 20 березня сім рейтарів перебувало в Стамбулі («Царь-граде») ¹¹². У 1748 р. до столиці Османської імперії відправили чотирьох рейтарів (вахмістра і трьох рядових)¹¹³. Кур'єри їздили до Стамбула постійно. Лише під час російсько-турецьких війн зв'язок з резидентом переривався.

Під час поїздок у Стамбул до кордону з Османською імперією рейтарів супроводжували козаки. Так, у 1753 р. двоє козаків їхали до кордону разом із рейтаром Федором Озеровим і товмачем¹¹⁴, стільки ж – із вахмістром Петром Фотєєвим і товмачем¹¹⁵. Від 1764 р. супровід із двох козаків став обов'язковим¹¹⁶. З рейтарами рухався свого роду міні-обоз (2-4 вози), тож у відрядження разом із кур'єрами відправлялися й візничі і т.п. Так, уже згаданий Петро Озеров у 1753 р. вирушив до Стамбулу на кількох підводах з перекладачем і візничими (загалом 9 чол.)¹¹⁷.

До Стамбула їздили не всі рейтари. З 1744 р. губернська канцелярія визначила, що для поїздок у столицю Османської імперії потрібно лише 30 рейтарів¹¹⁸. Решта доставляла «казенні пакети» на територію Речі Посполитої, Австрійської імперії, Запорозької Січі¹¹⁹. Повідомлення про службу фіксують країни і міста, куди відправлялися рейтари. Так, Григорій Бершов у 1733 р. зазначав, що їздив у відрядження до Москви, Санкт-Петербурга, в міста «малороссийские и великороссийские, польские, литовские»¹²⁰. Вахмістр Єфрем Сагайдаков також згадував, що їздив, окрім Стамбула, в «Польшу, Санкт-Петербург, Москву и прочие велико и малороссийские города»¹²¹.

Ще одне важливе завдання рейтарів – конвоювання. Так, у 1754 р. київські рейтари конвоювали з території Кримського ханства до Глухова три групи (усього 80 чол.) аргатів та ренджиперів – жителів Гетьманщини і Речі Поспо-

¹⁰⁹ *Мышлаевский А.* Указ. соч. – С. 16-17.

¹¹⁰ *Андреевский А.* Киевские толмачи... – С. 586.

¹¹¹ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 265, арк. 1-5.

¹¹² Там само. – Спр. 170, арк. 1 зв.

¹¹³ Там само. – Спр. 798, арк. 160, 187, 267; спр. 1592, арк. 38.

¹¹⁴ Там само. – Спр. 798, арк. 187 зв.

¹¹⁵ Там само. – Арк. 187 зв., 267.

¹¹⁶ *Андреевский А.* Материалы по истории Запорожья и пограничных отношений (1743–1767 г.) // Записки Одесского общества истории и древностей. – Т. XVI. – Отд. 2. – 1893. – С. 264.

¹¹⁷ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 798, арк. 187-187 зв.

¹¹⁸ *Андреевский А.* Киевские толмачи... – С. 588.

¹¹⁹ ЦДІАК України, ф. 9, оп. 1, спр. 1592, арк. 1, 2, 38.

¹²⁰ Там само. – Спр. 377, арк. 4, 7.

¹²¹ Там само. – Ф. 59, оп. 1, спр. 5828, арк. 1.

литої, які працювали вільнонайманими робітниками у татар¹²². Рейтарам, що вирушали у відрядження, надавалися «прогінні» кошти (на купівлю чи оренду коней, возів та інші витрати). Їхній розмір залежав від дальності поїздки та завдання, яке покладалося на рейтара. Так, наприклад, на проїзд до Санкт-Петербурга видавалося 17 рублів 72 копійки¹²³. Рейтару Івану Шидловському, що конвоював до Санкт-Петербурга полоненого турецького сераскера, видали 28 рублів 65 копійок¹²⁴. За розтрату прогінних коштів рейтари відповідали круговою порукою¹²⁵.

Окрім кур'єрських функцій, рейтарів також використовували для розвідки. Так, у 1743 р. з цим завданням до Бендер послали рейтара Гребьонкіна, а до Могилів-Подільського – Шидловського¹²⁶. У 1753 р. київським рейтарам Афанасію Рощепкіну та Амвросію Бабіну, що їхали до Стамбула, наказали «в пути разведывать»¹²⁷.

Крім перелічених завдань, рейтари також несли службу в Києві на різних «должностях». У 1778 р. командир підрозділу С. Мельников склав перелік службових завдань, що виконували київські рейтари.

Таблиця 2.

**Завдання київських рейтарів станом на першу половину 1778 р.
(згідно з рапортом командира підрозділу С. Мельникова)¹²⁸**

Характер служби	Напрямок відрядження / посада	Чисельність
Відрядження	Санкт-Петербург	1 чол.
	Стамбул	8 чол.
	кур'єрами у генерал-губернатора П. Рум'янцева	10 чол.
	кур'єрами при Васильківському карантинному домі	1 чол.
	Обухів	1 чол.
«В Киеве при должностях»	черговим при губернській канцелярії	1 чол.
	рахівниками грошової казни при губернській канцелярії	6 чол.
	«для посылок»	1 чол.
	«для надсмотру денежной казны»	1 чол.
	кур'єром при прикордонній комісії	1 чол.
	«у присмотру казенной соли»	1 чол.
	«у присмотру виноградного сада»	1 чол.
	ординарцями в обер-комендата, колежського радника і командира команди	3 чол.

¹²² Горбань М. Аргати й ренджипери 1753 року // Східний світ. – 1928. – № 3-4. – С. 312.

¹²³ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 3657, арк. 2.

¹²⁴ Там само. – Спр. 687, арк. 3-5.

¹²⁵ Андриевский. А. Киевские толмачи... – С. 588.

¹²⁶ Андриевский А. Материалы по истории Запорожья и пограничных отношений... – С. 117, 122-123.

¹²⁷ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 798, арк. 238.

¹²⁸ Там само. – Спр. 8624, арк. 2-3.

Характер служби	Напрямок відрядження / посада	Чисельність
	«у продажі книг»	1 чол.
	черговий по команді	1 чол.
	фельдшер при команді	1 чол.
Всього		40 чол.

Крім того, ще 16 рейтарів перебували в команді без визначених обов'язків, а очевидно – «зарезервованими» для відряджень¹²⁹. Двоє на той час були хворі¹³⁰.

Наведений перелік не відображає всіх завдань, які виконували київські рейтари. Нерідко їм доводилося виконувати досить специфічні завдання. Наприклад, зазначена у переліку посада «у продажі книг» має свідчити про наявність якоїсь книгарні при губернській канцелярії. У 1777 р. київські рейтари Т. Селезнов та Є. Жуков доставляли на 4-х поштових підводах варення з Києва до імператорського двору в Санкт-Петербург¹³¹. Рейтари також фігурують серед учасників спеціальної місії, яка займалася заготівлею для імператорського двору токайського вина у володіннях Габсбургів (серед учасників цієї місії був і Григорій Сковорода)¹³². Використовували рейтарів і для пошуку кріпаків, які втекли від своїх власників – генералів чи полковників російської армії. Частина завдань рейтарів мала напівофіційний характер: за документами у них було одне завдання, а насправді вони могли виконувати особисті доручення вищого командування гарнізону чи керівництва губернії. Виконання «особливих» доручень також впливало на кар'єру та матеріальне становище. О. Радищев у своєму відомому творі «Путешествие из Петербурга в Москву» розповідає історію про вельможу і кур'єра¹³³. Ось її короткий переказ: один вельможа дуже любляв устриці і відправив у відрядження за державні кошти кур'єра, який і привіз улюблений делікатес. За виконання особливого доручення кур'єр отримав підвищення. Цілком можливо, що саме служба київських рейтарів могла слугувати прототипом історії, яку навів Радищев (літературознавці вбачають у любителів устриць князя Г. Потьомкіна).

На жаль, через лакуни в історичних джерелах, ми не можемо скласти цілісну картину озброєння київських рейтарів у XVIII ст., їхньої уніформи та прапорів. Враховуючи темпи переозброєння російської армії в ті часи, можна припустити, що зброя і захисне спорядження було таким же, як і наприкінці XVII ст. (карабін, 2 пістолети, шабля, шишак, рейтарські лати), що узгоджується з відомостями про наявність зброї на складах гарнізону в 1695 р. та 1700 р. У 1765 р. витрати на утримання рейтара прирівнювалися до витрат на утримання драгуна

¹²⁹ ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 8624, арк. 2-3.

¹³⁰ Там само.

¹³¹ *Андрієвский А.* К истории киевского варенья // Исторические материалы из архива киевского губернского правления. – К., 1882. – Вып. 1. – С. 61-66.

¹³² *Махновець Л.* Григорій Сковорода. – К.: Наукова думка, 1971. – С. 30-32.

¹³³ Див. частину «Спасская полесь» із книги О. Радищева «Путешествие из Петербурга в Москву» (1790) // [Ел. ресурс] // Режим доступу: <http://www.ilibrary.ru/text/1850/p.6/index.html> (27.04.2016).

(з урахуванням витрат на зброю та уніформу). Тому можна припустити, що озброєння рейтарів, а можливо й одяг, були аналогічними драгунському.

Таким чином, «під дахом» київського губернатора у XVIII ст. протягом кількох поколінь витворилася службова корпорація київських рейтарів. Мілітарна функція цього підрозділу Київського гарнізону практично зветься нанивець. Рейтари виконували кур'єрські, адміністративні, поліцейські та розвідувальні функції. Існування рейтарської команди в Києві є свідченням того, що уніфікаторські заходи російського уряду не завжди носили системний характер, навіть якщо це і стосувалося армії. Необхідність пристосуватися до місцевих умов змушувала створювати окремі службові корпорації, що виконували специфічні завдання. Тому Російська імперія, яка намагалася «перетравити» державне і соціальне тіло Гетьманщини та уніфікувати російське суспільство, сама створила в Києві соціопроефсійну корпорацію рейтарів.

REFERENCES

- Alferova, G., Kharlamov V. (1982). *Kiev vo vtoroi polovine XVII veka*. Kyiv: Naukova dumka [in Russian]
- Andrievskii, A. (1882). *Istoricheskie materialy iz arkhiva Kievskogo gubernskogo pravleniia*, (1), 61-66 [in Russian].
- Andrievskii, A. (1885). *Istoricheskie materialy iz arkhiva Kievskogo gubernskogo pravleniia*, (8), 123, 150-152, 214-216 [in Russian].
- Andrievskii, A. (1889). *Kievskaiia starina*, 25 (5-6), 586-594 [in Russian].
- Andrievskii, A. (1893). *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostei*, (16), 264. [in Russian].
- Babulin, I. (2006). *Reitar*, (4), 22-40. [in Russian]
- Complete collection of laws of Russian empire. (1830), (13), № 9773, 319 [in Russian].
- Complete collection of laws of Russian empire. (1830), (15), № 11057, 471-472 [in Russian].
- Complete collection of laws of Russian empire. (1830), (43), № 3511, 20-21 [in Russian].
- Complete collection of laws of Russian empire. (1830), (7), № 4865, 599 [in Russian].
- Delimarskyi, R. (1996). *Magdeburhzhke pravo u Kyievi*. Kyiv: Vydavnychi Dim «Soborna Ukraina» [in Ukrainian].
- Gordon, P. (2009). *Dnevnik (1684–1689)*. Moskov: Nauka [in Russian].
- Horban, M. (1928). *The World of the Orient*, (3-4), 310-314 [in Ukrainian].
- Lebedintcev, P. (1892). *Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistca*, (6), 27-82 [in Russian].
- Makhnovets, L. (1972). *Hryhorii Skovoroda*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Makidonov, A. (2011). *Personalnyi sostav administrativnogo apparata Novorossii XVIII veka*. Zaporozhe: Prosvita [in Russian].
- Malov, A. (2006). *Otechestvennaia istoriia*, (1), 118-131 [in Russian].

Myshlaevskii, A. (1897). *Kreposti i garnizony iuzhnoi Rossii 1718 goda*. Saint Petersburg: Voennaia tipografiia [in Russian].

Nazarenko, V. (2014). *Scientific works of Zaporizhzhya National University Historical Department*, (41), 36-42 [in Ukrainian].

Rabinovich, M. (1977). *Polki petrovskoi armii*. Moscow: Sovetskaia Rossiia [in Russian].

Radishehev, A. (1949). *Izbrannye proizvedeniia*, Moscow–Leningrad: Goslitizdat [in Russian].

Shafonskii, A. (1851). *Chernigovskogo namestnichestva topograficheskoe opisanie*. Kyiv: V Universitetskoi tipografii [in Russian].

Shcherbyna, V. (1926). *Striletska ta Reitarska vulytsi u Kyievi*. Novi studii z istorii Kyieva (pp. 62-64) [in Ukrainian].

Shpytalov, H. (2008). *Visnyk Zaporizkoho yurydychnoho instytutu Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, (1), 33-37 [in Ukrainian].

Yaremenko, M. (2010). *Kyivska Akademiia*, (8), 122-138 [in Ukrainian].

Vadym Nazarenko

*Candidate of Historical Sciences, Independent Scholar
(NazarenkoWad@gmail.com)*

FOR SENDING TO TSARGRAD AND SURROUNDING STATES: (KYIVAN REITERS IN THE XVIII CENTURY)

The article examines structural part of the Russian garrison in Kyiv, particularly, the Reiter's squad. The article contributes to shedding light on history of origin of the Reiter's squad as a small unit of the couriers of the diplomatic mail, taking into consideration archival and published sources. It is noted that the Reiters was subordinate to the Kyivan Governor, Senate and College of the foreign affairs as a result of the special character of the service. During XVIII century, the Reiters due to the special status were evolved to the separate corporation. It is established that the Reiters as a social and professional group were characterized by law of the heredity of the service. Representatives of the other social and professional groups had a possibility to get to the squad as the reward for their previous service, their relative ties with the Reiter's families or their closeness to the governance of the Kyivan province. It is considered that despite the low payment, the Reiters possessed considerable assets. This fact could be explained by the illegal incomes derived from smuggling goods and holding the income offices. The article also deals with the service task of the Kyivan Reiters: the delivery of the diplomatic mail to the Ottoman and Austrian Empires, Poland and the Zaporozhian Sich, the convoying of the special prisoners, and holding the administrative offices in the Kyivan provincial chancellery.

Keywords: reiters, Kyivan Reiter's squad, social and professional group, Kyiv garrison, College of the foreign affairs, Kyivan provincial chancellery, Hetmanate, Russian Empire.